

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
مَنْ مَرَّ بِهَذَا
مَسْجِدٍ
مِنْ مَسْجِدَاتِ
بَنِي إِسْرَائِيلَ
وَمَرَّ بِهَذَا
مَسْجِدٍ
مِنْ مَسْجِدَاتِ
بَنِي إِسْرَائِيلَ

٢٠٧٦

۱۳۰۱

مرکز فرهنگ و آموزش عالی
قم



وزارت فرهنگ و آموزش عالی

دانشگاه قم

دانشکده علوم انسانی

بیان نامه دوره کارشناسی ارشد فلسفه اسلامی

موضوع

فطرت و فلسفه اخلاق اسلامی

استاد راهنما

دکتر احمد بهشتی

استاد مشاور

حجة الاسلام والمسلمین احمد عابدی

نگارنده

علی حیدری

پاییز ۱۳۷۷

۲۰۱۳

۲۰۱۳/۹/۲

تقدیم

این اثر را به رسم سپاس، به همهٔ انسانهای
وارسته‌ای تقدیم می‌کنم که با عینیت بخشیدن به
ارزشها در عرصهٔ عمل، نماد حضور اخلاق در جامعه،
بودند، هستند و خواهند بود.



تقدیر و تشکر

بعد از حمد و سپاس الهی، بر خود فرض می‌دانم مراتب قدردانی خویش را نسبت به عموم معلمان و اساتید و خانواده‌ام که چراغ هدایت را در افق حیاتم برافروختند، ابراز داشته؛ بویژه از اساتید محترم راهنما و مشاور، آقایان دکتر احمد بهشتی و حجة الاسلام والمسلمین احمد عابدی که با رهنمودها و ارشاداتشان در جهت غنا بخشیدن به رساله حاضر، اهتمام تامّ ورزیدند، کمال تشکر و امتنان می‌نمایم. همچنین از اساتید محترم گروه الهیات و مسئولین و کارکنان دوایر تحصیلات تکمیلی و کتابخانه که بذل مساعدت نمودند نیز تشکر می‌نمایم.

در پایان با تشکر از عموی بزرگوارم حجة الاسلام والمسلمین محمد علی حیدری و دوستان عزیزم آقایان محمد باقر علی تبار و عباس امانی که به نوعی تمهیدات لازم را جهت تسریع روند کار پایان نامه به عمل آوردند، توفیق روز افزون ایشان را آرزو مندم.



فهرست مطالب

صفحات	عناوین
۱	مقدمه (مدخل).....
۱۰	۱- فصل اول.....
۱۰	فطرت شناسی و دین شناسی
۱۰	۱-۱- بخش اول
۱۰	۱-۱- فطرت شناسی
۱۰	۱-۱-۱- واژه شناسی فطرت
۱۰	الف- معنای لغوی فطرت
۱۴	ب- تعریف اصطلاحی فطرت و ارزیابی تطبیقی آن با طبیعت؛
۱۹	۱-۱-۲- روشهای شناخت فطریات
۲۰	الف- روش شهودی (کشف وجدانی از طریق علم حضوری).....
۳۰	ب- روش فلسفی
۳۲	ج- روش تجربی یا تاریخی
۳۳	د- روش نقلی
۳۶	۱-۱-۳- پشتوانه فلسفی فطرت
۴۲	۱-۱-۴- پشتوانه دینی فطرت.....
۴۲	الف- آیات قرآنی مؤید فطرت
۵۱	ب- مؤیدات روایی فطرت
۵۵	۱-۱-۵- فطرت به منزله نظریه انسان شناسی دینی
۵۷	۱-۱-۶- دیدگاههای انسان شناسی غیر فطری.....
۵۸	الف- دیدگاه انسان شناسی اگزستانسیالیسم؛
۶۲	ب- دیدگاه انسان شناسی مارکسیسم؛
۶۶	۱-۲- بخش دوم:

- ۲-۱-۲- مبادی دین شناسی؛ ۶۶
- ۱-۲-۱- طرح صورت مسأله ۶۶
- ۲-۲-۱- واژه‌شناسی دین ۶۶
- الف- معنای لغوی دین؛ ۶۶
- ب- ۱- تعریف اصطلاحی دین ۶۷
- ۱-۲-۳- مشکل تعریف دین در فلسفه دین (تعریف بر حسب ماهیت دین) ۶۷
- الف- کوشش برای یافت منشأ اصلی دین؛ ۶۷
- ب- کوشش برای یافت گوهر دین؛ ۶۸
- ۱-۲-۴- مشکل تعریف دین در جامعه شناسی دین (تعریف بر اساس کارکرد دین) ۷۲
- ۱-۲-۵- تشتت آرا در تعاریف کارکردگرایان ۷۵
- ۱-۲-۶- تنگناهای روش شناختی نگاههای جامعه شناسانه - روانشناسانه (تجربه گرایانه) به دین، ۷۶
- ۱-۲-۷- نگرش پدیدار شناسانه به دین؛ ۷۷
- ۱-۲-۸- نگرشهای برون دینی و معضل تعمیم دین؛ ۷۸
- ۱-۲-۹- تأملی بر تعریف دین و روش مختار در این رساله؛ ۷۹
- ب- ۲- تعریف اصطلاحی دین؛ ۸۲
- ۱-۳- بخش سوم: ۸۸
- ۱-۳-۳- تبیین نظریه فطری بودن دین ۸۸
- ۱-۳-۱- طرح صورت مسأله؛ ۸۸
- ۱-۳-۲- فطری بودن دین از نگاه دین؛ ۸۹
- ۱-۳-۳- فطری بودن دین از نگاه علامه طباطبایی؛ ۹۱
- ۱-۳-۴- فطری بودن دین از نگاه استاد مطهری ۹۶
- ۱-۳-۵- روش مد نظر ما در تبیین فطری بودن دین (اثبات فطری بودن دین با توجه به

- ماهیت دین و کارکرد بارز ادعایی آن: ۱۰۲
- الف- طرح صورت مسأله: ۱۰۲
- ب- عقلانیت و دین (فطری بودن دین به منزله معتزلت با تفسیری خاص) ۱۰۴
- ج- اثبات فطری بودن دین از طریق اثبات فطری بودن اجزاء مشکله آن: ۱۰۷
- ۲- فصل دوم: ۱۱۰
- ۲- اخلاق شناسی، بررسی تطبیقی دیدگاههای رایج در فلسفه اخلاق، توأم با موضع گیری در مسائل مطروحه با توجه به مبانی مدنظر رساله؛ ۱۱۰
- ۲-۱- بخش اول: ۱۱۰
- ۲-۱- مبادی اخلاق شناسی ۱۱۰
- ۲-۱-۱- واژه شناسی اخلاق: ۱۱۰
- الف- ریشه لغوی اخلاق: ۱۱۱
- ب- تعریف اصطلاحی اخلاق؛ ۱۱۲
- ج- تعریف لغوی و اصطلاحی فلسفه؛ ۱۱۳
- د- تعریف فلسفه اخلاق؛ ۱۱۴
- ه- تعریف فلسفه علم اخلاق ۱۱۵
- ۲-۱-۲- نگرشهای گوناگون به اخلاق؛ ۱۱۶
- الف- نگرش توصیفی ۱۱۶
- ب- نگرش هنجاری (دستوری-تجویزی) ۱۱۷
- ج- نگرش فلسفی (فرااخلاق-اخلاق تحلیلی) ۱۱۸
- د- نگرش ما به اخلاق در این رساله؛ ۱۲۰
- ۲-۱-۳- دیدگاه ما در اصول کلی اخلاق (فطری بودن اخلاقیات)؛ ۱۲۱
- الف- فطرت به عنوان عامل شناختی ۱۲۱
- ب- تعامل اندیشه و شهود در پردازش نظری اخلاق؛ ۱۲۲
- ج- معیار اخلاقی بودن فعل از دیدگاه رساله حاضر (تطابق با شهود فطری یا وصول به قرب

- ۱۲۳ النبی)؛
- ۱۲۴ د- فطرت به عنوان عامل انگیزشی؛
- ۱۲۵ ۲-۱-۴- فطرت، مبنای انسان شناختی نظریه این رساله؛
- ۱۲۸ ۲-۱-۵- فلسفه وجودی فلسفه اخلاق
- ۱۳۱ ۲-۱-۶- فلسفه وجودی علم اخلاق
- ۱۳۳ ۲-۱-۷- نگاهی توصیفی به مسائل مطروحه در فلسفه اخلاق
- ۱۳۴ ۲-۲- بخش دوم،
- ۱۳۴ ۲-۲- دیدگاههای رایج در تبیین گزاره های اخلاقی توأم با بررسی تطبیقی با دیدگاه
مد نظر رساله؛
- ۱۳۴ ۲-۲-۱- شهودگرایی؛ توأم با تبیین و ارزیابی آن؛
- ۱۴۲ ۲-۲-۲- طبیعت گرایی؛ (توصیفی غیر شهودگرا) توأم با تبیین و ارزیابی آن؛
- ۱۴۵ ۲-۲-۳- احساس گرایی، توأم با تبیین و ارزیابی آن؛
- ۱۴۹ ۲-۲-۴- توصیه گرایی (امرگرایی-دستورگرایی)، توأم با تبیین و ارزیابی آن،
- ۱۴۹ ۲-۲-۵- بررسی تطبیقی دیدگاههای مذکور با دیدگاه مد نظر رساله (فلسفه اخلاق
اسلامی)؛
- ۱۵۳ الف- ارزیابی تطبیقی دیدگاه شهودگرایی با دیدگاه مد نظر رساله؛
- ۱۵۳ ب- ارزیابی تطبیقی دیدگاه طبیعت گرایی (توصیفی غیر شهودگرا) با دیدگاه مد نظر
رساله؛
- ۱۵۵ ج- ارزیابی تطبیقی دیدگاه احساس گرایی با دیدگاه مد نظر رساله؛
- ۱۵۸ د- ارزیابی تطبیقی دیدگاه توصیه گرایی با دیدگاه مد نظر رساله؛
- ۱۵۹ ۲-۳- بخش سوم؛
- ۱۶۱ ۲-۳- موضع گیری در مسائل رایج در فلسفه اخلاق، توأم با بررسی و مقایسه تطبیقی
با بعضی مکاتب؛
- ۱۶۱ ۲-۳-۱- معیار اخلاقی بودن فعل در فلسفه اخلاق؛

- الف- معیار اخلاقی بودن فعل از دیدگاه وظیفه‌گرایان اخلاقی؛ ۱۶۱
- ب- معیار اخلاقی بودن فعل از دیدگاه غایتگرایان اخلاقی؛ ۱۶۶
- ج- معیار اخلاقی بودن فعل از دیدگاه فلسفه اخلاق اسلامی (دیدگاه مدنظر در این رساله)؛ ۱۶۹
- د- ارزیابی تطبیقی دیدگاههای مذکور با دیدگاه فلسفه اخلاق اسلامی (دیدگاه مدنظر در این رساله)؛ ۱۷۲
- ۲-۳-۲- اطلاق یا نسبیّت اخلاق؛ ۱۷۹
- الف- طرح صورت مسأله؛ ۱۷۹
- ب- اطلاق یا نسبیّت اخلاق از دیدگاه مکتب اصالت وظیفه؛ ۱۸۱
- ج- اطلاق یا نسبیّت اخلاق از دیدگاه اصالت نفع (سودانگاری)؛ ۱۸۲
- د- اطلاق یا نسبیّت اخلاق از دیدگاه فلسفه اخلاق اسلامی (دیدگاه مدنظر در این رساله)؛ ۱۸۳
- ه- زمینه‌های گوناگون پیدایش و پایایی نظریه نسبیّت اخلاق؛ ۱۸۴
- ه-۱- زمینه‌های اجتماعی مستی بر تک معرفت شناختی ۱۸۵
- ه-۲- نظریات علمی (تکامل)؛ ۱۸۶
- ه-۳- نگاه جامعه‌شناختی صرف (تسوع فرهنگی جوامع)؛ ۱۸۹
- ه-۴- اسان‌شناسی مادی؛ ۱۹۰
- ه-۵- نگرشهای روش‌شناختی تحریبی افراطی (اصل تحقیق پذیری پوزیتیویستها)؛ ۱۹۲
- ه-۶- پلورالیسم ناشی از عجز معرفت‌شناختی؛ ۱۹۵
- ه-۷- تعارض تکالیف؛ ۱۹۶
- و- ارزیابی تطبیقی دیدگاههای مذکور راجع به مطلق یا نسبی بودن اخلاق؛ ۱۹۷
- ز- دیدگاه خاصّ این رساله در حلّ مسأله تعارض تکالیف و بررسی ارتباط یا عدم ارتباط آن با مطلق یا نسبی بودن اخلاق؛ ۲۰۰
- ز- مرحله اول؛ ۲۰۰
- ز- مرحله دوم؛ ۲۰۱

- ز- مرحله سوم؛ ۲۰۲
- ۲-۳-۳- توجیه اخلاق؛ ۲۰۳
- الف- طرح صورت مسأله؛ ۲۰۳
- ب- مشکل عمده در توجیه اخلاق و راه حل فلسفه اخلاق اسلامی (دیدگاه مدنظر در این رساله)؛ ۲۰۴
- ۲-۳-۴- اخلاق و تناقض نمای خود و دیگران، و راه حل فلسفه اخلاق اسلامی (دیدگاه مدنظر در این رساله)؛ ۲۰۸
- الف- خودگروی اخلاقی؛ ۲۰۸
- ب- طرح تناقض نمای خود و دیگران، راه حل فلسفه اخلاق اسلامی؛ ۲۱۰
- ۲-۳-۵- آزادی و اخلاق ۲۱۲
- الف- طرح صورت مسأله؛ ۲۱۲
- ب- اتم دیدگاههای رایج راجع به آزادی در اندیشه اندیشمندان اسلامی؛ ۲۱۳
- ب- ۱- دیدگاه جبرگرایی (کسب) اشاعره ۲۱۳
- ب- ۱- ۱- عوامل فکری مؤثر در پیدایش و پایایی جبرگرایی؛ ۲۱۵
- ۱- ضرورت علی-معلولی ۲۱۵
- ۲- علم ازلی خدا ۲۱۶
- ب- ۲- قول به تفویض معتزله؛ ۲۱۷
- ب- ۳- دیدگاه شیعه راجع به افعال اختیاری (امر بین الامرین)؛ ۲۱۸
- ب- ۴- ارزیابی تطبیقی دیدگاههای مذکور راجع به افعال اختیاری انسان ۲۱۹
- ج- دیدگاه فلسفه اخلاق اسلامی راجع به رابطه آزادی و اخلاق (دیدگاه مختار در این رساله) ... ۲۲۱
- ج- ۱- عقل و آزادی (نگرش فلسفی به آزادی)؛ ۲۲۱
- ج- ۲- تقوی و آزادی (بسط آزادی-نگرش دینی به آزادی)؛ ۲۲۳
- ۲-۳-۶- پویایی (تکامل) و اخلاق؛ ۲۲۵
- الف- طرح صورت مسأله؛ ۲۲۵
- ب- شرط لازم تکامل؛ ۲۲۵

- ج- تبیین تکامل اصالت‌های انسانی بر اساس فطری بودن ارزشها (دیدگاه فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۲۶
- ۲-۳-۷- بررسی اخلاق از دیدگاه انگریستانسیالیستها (تبیین، و نقد و بررسی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۲۷
- الف- آزادی (تبیین و نقد و بررسی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۲۷
- ب- اطلاق یا نسبت ارزشها (تبیین و نقد و ارزیابی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۳۰
- ج- پویایی اخلاقی (تکامل)، (تبیین و نقد و ارزیابی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۳۱
- ۲-۳-۸- بررسی اخلاق از دیدگاه مارکسیستها؛ (تبیین، و نقد و ارزیابی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۳۲
- الف- آزادی (تبیین و نقد و ارزیابی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۳۱
- ب- اطلاق یا نسبت ارزشها (تبیین و نقد و ارزیابی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۳۳
- ج- پویایی اخلاقی (تکامل) (تبیین و نقد و ارزیابی تطبیقی با فلسفه اخلاق اسلامی): ۲۳۵
- ۲-۳-۹- رابطه اخلاق با سایر علوم انسانی (خنثی نبودن اخلاق در حوزه‌های متداخل با سایر علوم): ۲۳۶
- ۲-۳-۱۰- اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی (نگاهی به رابطه حقوق و اخلاق): ۲۳۷
- ۲-۳-۱۱- ارتباط دین و اخلاق ۲۴۱
- الف- ارتباط ناشی از وحدت مبنا (فطرت، مصحح این ارتباط): ۲۴۱
- ب- ارتباط ناشی از وحدت کارکرد: ۲۴۲
- ج- ارتباط ناشی از تداخل حوزه‌ها ۲۴۲
- د- نتیجه بحث: ۲۴۳
- ۲-۳-۱۲- بررسی رابطه اخلاق و واقع ۲۴۶
- الف- عینی بودن ارزشها، یا ذهنی بودن ارزشها؛ ۲۴۶
- ب- حسن و قبح عقلی، و حسن و قبح ذاتی: ۲۴۷
- ج- ریشه تکوینی داشتن اخلاقیات (به دور از تمسک به تعابیر و اصطلاحات گمراه کننده): ۲۵۱
- ۲-۳-۱۳- رابطه عقل و اخلاق: ۲۵۱

الف - شهرد فطری، زمینه ضروری، برای برداشش نظری اخلاق: ۲۵۲

ب- کارکرد عقل در شناخت ارزشها و نظام سازی اخلاق: ۲۵۲

ج - عدم استقلال و تفکیک عقل نظری و شهرد فطری (تعامل اندیشه و شهرد، و مکمل بودن آن

دو): ۲۵۳

چکیده ۲۵۵

منابع و مأخذ ۲۵۸

چکیده

رساله حاضر در دو فصل تنظیم گردیده، هر فصل آن نیز در بردارنده سه بخش می باشد. از آنجایی که موضوع رساله حاضر، «فطرت و فلسفه اخلاق اسلامی»؛ و هدف آن ارائه طرحی در فلسفه اخلاق و تدوین آن بر بنای فطرت بود، بنابراین در بخش اول از فصل نخست، به تعبیر و تحکیم مبنا یعنی فطرت پرداخته شد و با برگرداندن فطرت به رتبه خاص هستی انسان و نیز به نظر به مؤیدات دینی و روایی فطرت، آن به عنوان نظریه انسان شناختی دینی مطرح گردید. از سوی دیگر، چون بررسی رابطه اخلاق و دین، از بحثهای اساسی فلسفه اخلاق می باشد و لازمه ارزیابی این رابطه، ارائه تعریفی مشخص از آن دو موضوع است، بنابراین ایجاد کرد در بخش دوم از فصل نخست با توصیف و ارزیابی رویکردهای گوناگون به دین، تعریف مدنظر رساله از دین مطرح گردد. در بخش سوم از فصل نخست ضمن پرداختن به تبیین نظریه فطری بودن دین از نگاه دین و دین شناسان اسلامی، نظر خاص این رساله در باب فطری بودن دین، ارائه گردید. در این باره به دو طریق به تبیین نظریه فطری بودن دین پرداخته شد، یک شیوه آن، اثبات فطری بودن دین از طریق اثبات فطری بودن اجزاء مشکله آن بود، اما شیوه اختصاص این رساله در این باب، تبیین فطری بودن دین با برگرداندن آن به معقولیت دین (با تفسیری که از معقولیت ارائه گردید) و تمسک به کارکرد بارز ادعایی آن، می باشد. در بخش نخست از فصل دوم، با طرح کلیاتی در باب اخلاق، به عنوان مبادی اخلاق شناسی؛ رویکردهای گوناگون به اخلاق، و نیز فلسفه وجودی اخلاق و فلسفه اخلاق ارائه گردید، آنگاه توصیفی از مسائل مطروحه در حیطه فلسفه اخلاق به عمل آمد. در بخش دوم از فصل دوم ضمن توصیف مهمترین دیدگاههای رایج در عرصه تبیین گزاره های اخلاقی، به نقد و بررسی و نیز ارزیابی تطبیقی آن با دیدگاه مدنظر رساله پرداخته شد. در این بحث با تکیه بر کارکردهای زبانی گوناگون گزاره های اخلاقی، انحصار کارکرد و لوازم سوء این رویکرد انحصاری، به محک نقد نهاده شد. در بخش پایانی از فصل دوم، با توجه به دیدگاه مدنظر رساله در فلسفه اخلاق، با تکیه بر مبنای انسان شناختی فطرت و تعامل اندیشه و شهود در پردازش نظری اخلاق، و تأکید بر نقش الزام و وظیفه از یک سو و غایت و نتیجه از سوی دیگر، به طرح و نقد و ارزیابی مسائل مطروحه در فلسفه اخلاق مبادرت گردید، نهایتاً ارزیابی تطبیقی با دیدگاه مدنظر رساله بعمل آمد. در این قسمت، مسائل زیادی طرح شد که به جهت اجتناب از تطویل، تنها به ذکر نکات نوین چندی، بسنده می کنیم. در باره فطرت، و نقش آن در فلسفه اخلاق، بر دو جنبه شناختی و انگیزشی آن تأکید شد که ثمرات مفید آن به ویژه در مبحث معرفت شناسی و نیز توجیه اخلاق آشکار است. در بحث تعارض تکالیف با بیان سوء استفاده ای که از آن به ویژه از سوی نسبی گرایان به عمل می آید، با شیوه ای نوین اثبات گردید که، تعارض تکالیف، نمی تواند دلیلی برای تأیید نظریه نسبی گرایی اخلاقی باشد. تبیین این مطلب طی سه مرحله انجام شد؛ در مرحله نخست با تأکید بر لزوم تفکیک مقام تحقیق فلسفی از مقام جامعه شناختی، تعدد مقام طرح مسائل تعارض تکالیف و مطلق یا نسبی بودن اخلاق طرح گردید. در مرحله دوم، به نحوی شایسته به حل تعارض تکالیف در مقام عمل، در جایگاه تحقیق جامعه شناختی پرداخته شد. کارایی این روش را در مبنای ما، یعنی ملاحظه الزام و وظیفه از یک سو، و غایت و نتیجه از سوی دیگر باید جست، چرا که دیدگاههای وظیفه گرای صرف، صلاحیت ترجیح احکام متعارض در حل تعارض و تفکیک اهم از مهم را ندارند. در مرحله سوم بیان گردید که اگر بنا به فرض، تعارض تکالیف مربوط به مقام تحقیق فلسفی در اخلاق باشد، (که در واقع چنین نیست) این تعارض در بروز فعل و شکل عمل است، نه در انگیزه و نیت آن؛ زیرا در نیت از آن جهت که نیت است تعارضی نیست، از سوی دیگر، نیت رکن اخلاقی بودن محسوب می گردد؛ بنابراین، تعارض تکالیف در عرصه عمل، توأم با تثبیت حسن نیت احکام، نه تنها افاده نسبی احکام متعارض نکرده، بلکه مؤید و تثبیت کننده نظریه مطلق بودن اخلاق نیز می باشد. در عنوان مطلق یا نسبی بودن اخلاق نیز، با تبیین اطلاق اخلاق، زمینه های گوناگون پیدایش و پایایی نظریه نسبی اخلاقی، توأم با نقد و ارزیابی بیان گردید. بررسی مبسوط مسائل مربوط به فلسفه اخلاق و ارزیابی تطبیقی آن با مکاتب گوناگون، در متن رساله آمده است؛ نگاه در این مختصر به خوبی روشن می سازد که این تحقیق، با استفاده از شیوه پژوهش فلسفی، مربوط به فلسفه اخلاق

می‌باشد و قید «اسلامی» در عنوان رساله، به هیچ روی، رنگ تحقیق درون دینی صرف به آن نمی‌بخشد، بلکه تأیید نقلی مبنای فلسفی این پژوهش، سبب گردید تا این رویکرد به اخلاق را، «فلسفه اخلاق اسلامی» نام نهیم.

کلید واژدها:

- | | |
|----------------------------|-----------------------|
| ۱- اخلاق | ۲- فلسفه اخلاق |
| ۳- اخلاق توصیفی | ۴- اخلاف هنجاری |
| ۵- اخلاق تحلیلی (فرااخلاق) | ۶- شهودگرایی |
| ۷- طبیعت‌گرایی | ۸- احساس‌گرایی |
| ۹- توصیه‌گرایی | ۱۰- انگیزش |
| ۱۱- الزام اخلاقی | ۱۲- تعمیم‌پذیری |
| ۱۳- وظیفه‌گرایی | ۱۴- غایت‌گرایی |
| ۱۵- سودگرایی | ۱۶- لذت‌گرایی |
| ۱۷- سعادت | ۱۸- فطرت |
| ۱۹- مسؤولیت اخلاقی | ۲۰- نسبی‌گرایی اخلاقی |
| ۲۱- مطلق‌گرایی اخلاقی | ۲۲- توجیه |
| ۲۳- پدیدارشناسی دین | ۲۴- جامعه‌شناسی دین |
| ۲۵- فلسفه دین | ۲۶- عقلانیت |
| ۲۷- کارکردگرایی | ۲۸- انسان‌شناسی |
| ۲۹- تعارض تکالیف | ۳۰- احکام اخلاقی |

مقدمه (مدخل):

اخلاق، سابقه‌ای همسان با تاریخ بشر دارد؛ از آنجایی که فروغ اخلاق، زندگی فردی و اجتماعی را پر می‌گیرد، بدین سبب بشر حتی در دوران اولیه گذران خویش از نوعی اخلاق جدا نبوده است. با وجود گسترش شعاع اخلاق در قلمرو حیات بشر، اخلاقیات از آغاز سازمان منسجمی نداشته، فاقد پردازش نظری و سازماند بودند. بتدریج که زندگی بشر متکاملتر شد و سازمانها و نهادهای اجتماعی شکل گرفتند، بشر بیشتر به نقش اخلاق پی برد. چراکه اخلاق، در عین سامان دادن زندگی فرد فرد بشر و معنا دادن به آن، ضامن بقای جامعه و زندگی اجتماعی و پشتوانه مهمی برای قانون بود. اما این نگاه ویژه به اخلاق و پی بردن به اهمیت آن، در حد همین اخلاق هنجاری توقف نکرده، بلکه پیشرفت و توسعه علوم، به ویژه رشد و تکامل فلسفه، نویدبخش نگاه نوینی به اخلاق و اخلاقیات بود که مولودی به نام فلسفه اخلاق را در پی داشت. در این نگرش جدید که سابقه آن دست کم در شکل‌های اولیه‌اش به تفکر فلسفی یونان و سقراط حکیم می‌رسد، در کنار قضاوت‌های ارزشی، کاوش در مفاهیم اخلاقی از جمله فضیلت و معیار آن، عدالت، کمال، سعادت، اختیار و... شروع شد. با شکوفایی این بحثها در آثار سقراط، افلاطون و ارسطو، و نیز با تقابلی که بین نظرات آنها با